

FORTID

Historiestudentenes tidsskrift, UiO Nr 4/2011 8. årgang kr 65,-

Fortid 4/11

INNHold

- 05** *Leder*
Sveinung Boye og Kristin Li
- 06** *Historikeren*
Intervju med Eva Österberg
Aslak Kittelsen og Kristin Li
- 12** *Caroline Juterud: Studie av menneskelig virksomhet*
– vårens masteroppgaver
-

Historier om mennesket

- 14** *Eva Österberg: Den omoderna människan – och den moderna individen*
- 20** *Hilde Sandvik: Kvinnesyn på 1700-tallet*
- 23** *Knut Aukrust: Samtaler ved Cajamarca;*
Fortellinger om religion og humanitet
- 30** *Tor Egil Førland: Metodologisk individualisme som rettesnor*
for historikere
- 34** *Dag Einar Thorsen: Jakten på den ideelle løsningen*
- 40** *Ola Teige: Hva er nettverksanalyse?;*
Om studiet av uformelle sosiale relasjoner i historiefaget
-

Utenfor tema

- 46** *Kristian Reinford: Arkitekturens politiske rolle i antikkens Roma*
- 54** *Peter S. Lunga: Modeller i romersk byøkonomi;*
Post-primitivistiske tilnærminger
- 60** *Odd Gunnar Skagestad: En hundreårsmarkering i perspektiv;*
Skjebnevalget i november 1905
-

Bokmeldinger

- 68** *Marius Korsnes: Kvifor herskar Vesten, egentleg?*
- 70** *Johanne Bergkvist: Et oppgjør med snevre forklaringsmodeller*

En hundreårsmarkering i perspektiv:

Skjebnevalget i november 1905

AV ODD GUNNAR SKAGESTAD, MAG. ART. I STATSVITENSKAP, UNIVERSITETET I OSLO.

Vi nærmer oss 2014, et år som som vil stå i Grunnlovsjubileets tegn og hvor vi skal fortelle hverandre hva 17. mai har betydd – og fortsatt vil bety – for oss som lever i dag og for dem som kommer etter oss. Vi vil oppleve at vår historie gjenfortelles og omkontekstualiseres for å passe inn i de rådende virkelighetsforståelser og selvbilder, i pakt med våre nasjonale overleveringer og myter – de gamle, nedarvede såvel som dagens politisk korrekte. Vi vil neppe få noen reprise enn si en *da capo* av den klisjé-fylte, oppkonstruerte og til dels tvetydige opplevelsen som Fedrelandet ble grepet av da det skulle markeres at 100 år var gått siden unionsoppløsningen med Sverige. Trolig vil vi likevel få adskillige doser av *déjà-vu*. Fortellingen om 2014 og analysen av den får komme når vi befinner oss der. Men for å forstå nåtiden og kunne planlegge for fremtiden, må man kjenne fortiden. Temaet for denne artikkel er tilbakeskuende: Hvilke fortellinger og myter som kom til å prege «fenomenet jubileumsåret 2005», herunder med særlig vekt på tolkningen av kongevalget i november 1905.

Jubelåret 2005 – og 1905-syndromet

Jubileumsåret 2005 er forlenget blitt historie, og vi kan ta oss råd til å betrakte en del av årets hendelser – herunder ikke minst våre særegne nasjonale honnørmarkører – med et *modicum* av kritisk distanse.¹ Det var et år som vil bli husket for sitt store innslag av jubiléer, åremålsfeiringer og -markeringer av mer eller mindre epokegjørende forgangne hendelser.² Slik føyet året seg inn som et høydepunkt i et bredere sammensatt mønster, et mønster som favner vår hang til kollektivt og i festlig eller høytidelig lag å manifestere våre erindringer om såvel skjellsettende tildragelser som «meta-begivenheter» av mer eller mindre minneverdig gehalt. I likhet med festivaler av de mest ulike slag er jubiléer blitt en av samfunnets heftigste vekstnæringer.³ I året 2005 skulle dette fenomenet i særlig grad dreie seg om oppløsningen av unionen med Sverige.

Vi nordmenn bebreides stundom for å være et historieløst folkeferd. Det stemmer neppe, hvis vi skal dømme etter omfanget av den oppmerksomheten som i år 2005 ble viet den begivenhet at det var gått 100 år siden unionsoppløsningen. Hundreårsbølgen skyllet over nasjonen – aviser og tidsskrifter, radio og fjernsyn, samt en flom av bokutgivelser kunne fortelle oss om hvor viktig en sak det var, dette med 1905. Publikasjoner, forestillinger og en serie happenings minnet oss iherdig om hvor stort det var at det nettopp nå var 100 år siden den historiske begivenheten. Landets øvrigheter stilte seg i spissen for festlighetene ved

å etablere en egen stiftelse, organisert som et aksjeselskap – Hundreårsmarkeringen-Norge 2005 AS – som med heftig bruk av skattebetalernes penger skulle gni budskapet inn. Litt *vel* heftig, kanskje: Allerede i mars 2005 ble det kjent at selskapet var konkurs og at styret hadde trukket seg etter å ha brukt opp både de 150 millionene som de hadde og ytterligere 27 millioner kroner som de ikke hadde.⁴ Dette var vel å merke bare begynnelsen, allerede på dette tidspunktet viste anslagene at budsjettsprekken ville komme opp i minst 50 millioner. Siden skulle det bli temmelig tyst om den saken, ut over en lakonisk merknad fra Stortingets Familie- og kulturkomité under behandlingen av spørsmål om endringer i Kultur- og kirkedepartementets budsjett for 2005.⁵

Når myter blir fakta

Historieløse, vi nei – var vel dét likt seg? Men om vi ser på de forestillingene som gjennom året 2005 ble formidlet i media om hva som «egentlig» skjedde i 1905, er det påfallende i hvilken grad mytene dominerte på bekostning av faktisk kunnskap. Her vil jeg nevne fire av de mest profilerte gjengangerne.⁶

At Norge frigjorde seg fra Sverige og vant sin selvstendighet. Her har det hengt igjen massevis av nasjonal underlegenhetsfølelse, – gammelt grums med røtter tilbake til dansketiden («firehundreårsnatten») og ydmykelsen fra

Kjelfreden i 1814, da Norge rett og slett ble *avstått* til Sverige. Under unionsstridighetene fra 1890-tallet og frem til 1905 ble dette forsmedelige og følelsestunge tankegodset utnyttet rått i den agitasjonen som terpet på det nedverdiggende i at «Norge var underlagt Sverige». Hvilket faktisk ikke var tilfelle: Grunnlaget for unionen var ikke Kjelfreden, men Riksakten av 6. august 1815 – et dokument som ned til hver minste detalj fastslo de to statenes fullstendige jevnbyrdighet, likestilling og selvstendighet. At Norge i unionstiden var underlagt Sverige, er rett og slett feil. At enkelte på svensk side gjerne hadde *ønsket* at det var slik og at en håndfull nasjonalistiske nordmenn undertiden *følte* at det var slik, får være så sin sak. Det rokker ikke ved det faktum at Norge i unionstiden på alle områder hadde full selvstendighet i forholdet til vår østlige nabo. De to land hadde felles statsoverhode – det var en ren personalunion. Fordi utenriksvesenet i pakt med den tids tradisjon sorterte direkte under kongen, hadde man også en felles utenriksstjeneste. Dette var de to landenes eneste fellesinstitusjon. Det var derfor heller ingen tilfældighet at nettopp konsulatsaken skulle bli benyttet for å få istand unionsoppløsningen (noen annen brukbar sak fantes egentlig ikke). I agitasjonen for å få istand unionsoppløsningen var det derfor om å gjøre å dyrke frem forestillingen om Norge som den underlegne part i unionen – en union som i virkeligheten var et arrangement mellom to likestilte og selvstendige parter. Men om denne nasjonale ynkeliggjøringen kunne tjene klare politiske formål dengang, skulle det knapt være nødvendig å holde denne myten i live hundre år etter.

At de to lands felles utenriksstjeneste var underlagt Sverige. Når nettopp konsulatsaken skulle bli benyttet for å få istand unionsoppløsningen, måtte kravet begrunnes på en måte som kunne godtgjøre at den ordningen som eksisterte, var utilfredsstillende for Norge. Siden utenriksvesenet var de to rikenes eneste fellesinstitusjon, ble det derfor maktpåliggende å fremstille utenriksstjenesten som svensk-dominert. I hvilken grad dette var tilfelle, kunne – og kan – sikkert diskuteres. Som den største av de to unionspartene, kunne Sverige formodes å ville øve en større innflytelse enn Norge på felles utenrikspolitik. Dette behøvd imidlertid slett ikke alltid å være tilfelle.⁷ Dessuten hadde man en personnlig integrert utenriksstjeneste, hvor det ikke foregikk noen systematisk diskriminering av norske tjenestemenn til fordel for svenske: Ved unionsoppløsningen var 16 av de 26 utsendte lønnede konsulater i fellestjenesten norske, mens fire av tolv ministerposter (dvs. diplomatiske stasjonssjefer, tilsvarende vår tids ambassadører) var besatt av nordmenn. Og kabinettsekretæren i Utenriksdepartementet, som var departementets øverste embetsmann og dermed overordnet både diplomatiet og konsulatvesenet, var i årene 1900–03 en nordmann – Thor von Ditten.⁸ Men i den grad Sverige hadde en større innflytelse enn Norge på utenrikspolitikken, var dette *ikke* nedfelt i noen formell bestemmelse eller avtale. Det var

således en stygg bommert når en profilert kronikør hevdet at «I Riksakten av 1815 – dokumentet der unionen mellom Norge og Sverige ble formalisert – var det nedfelt at det var det svenske utenriksdepartementet som skulle forvalte utenriksstjenesten for de to landene».⁹ Noe slikt står ikke å lese i Riksakten. Det avsnittet av Riksakten som omhandler utenrikske anliggender – § 7, fra 6. til 10. ledd – inneholder tvertimot formuleringer som i omhyggelig detalj fastslår de to parter fullstendige likestilling i håndteringen av utenriksaker.

At unionsoppløsningen fant sted ved Stortingets beslutning 7. juni 1905. I alle år har vi feiret 7. juni som selve dagen for unionsoppløsningen, i 2005 mer intenst enn noen gang tidligere. Kjekt nok, for det var med sitt spenstig formulerte vedtak i konsulatsaken at Stortinget (i noen bisetninger!) «konstaterte» at kongen ikke hadde klart å få på plass en regjering, og at han derfor hadde opphørt å fungere som norsk konge – så å si avsatt seg selv – og at unionen derfor var opphørt. Temmelig uortodokst – ja rent ut genialt, syntes mange, dengang og nå. I Sverige var holdningen heller at dette var en litt for bråkjekk uhøflighet. Selv blant de mange som sympatiserte med Norge og som var enig i at unionen burde oppløses, mente man at dette burde gå ordentlig for seg – *lagom*, som man sier på svensk. Tross alt var unionen basert på en avtale – Riksakten – mellom *to parter*. Dersom denne skulle bringes til opphør, måtte begge parter medvirke. Da man fikk summet seg etter 7. juni-viraken, måtte det tas flere grep før saken var i havn: Først en folkeavstemning som stadfestet Stortingets vedtak, dernest forhandlingene som 23. september førte til Karlstadforliket, videre opphevelsen 16. oktober av Riksakten, og så – endelig – kong Oscar II's abdikasjon 26. oktober 1905. Først da var unionsoppløsningen et fullbyrdet faktum. Stortingsvedtaket 7. juni var viktig nok, som en hensiktserklæring og et oppsigelsesvarsel, men var likevel kun et første skritt i den prosessen som ledet til at unionen ble oppløst, formelt og reelt.

At kongen var «svensk». Underforstått at han var en fremmedkar som det i grunnen var helt kurant å kvitte seg med. Ja, å få gitt «svenskekongen» reisepass ble faktisk å anse som en nødvendig del av det samlede norske nasjonsbyggingsprosjekt. I tilbakeblikk er det forståelig at dette var en argumentasjon som var nærliggende å benytte i den fiendebilde-pregede agitasjonen som ble ført under unionsstridighetenes tilspissede fase. For å diskreditere unionen og/eller monarkiet som sådant, måtte også kongens person demoniseres, og dét kunne mest effektivt gjøres ved at han ble slått i hartkorn med storsvenske hegemonipolitikere. Men det var dengang – i stridens hete. At uttrykket «svenskekongen» fortsatt benyttes som gangbar mynt hundre år senere i omtalen av hva som skjedde dengang, er likevel påfallende.¹⁰ Fremfor alt gir denne terminologien en forkjært og misvisende historieforståelse. At Oscar II var svensk, var så sin sak, men han var samtidig ►

like mye norsk som sine norsk-nasjonalistiske kritikere. Ikke bare snakket og skrev han norsk flytende (til forskjell fra sin etterfølger Haakon VII, hvis nasjonale holdning på alle måter står uplettet i historien), han var også til det ytterste bevisst og påpasselig med at det var som *norsk* konge at han utførte sin embetsgjerning som landets statsoverhode. Fortsatt sett i tilbakeblikk er det også klart at Stortingets vedtak om å avsette kongen ikke bunnet i at han var «svensk», men at han ikke forstod poenget med folkestyret: Et prinsipp som i sin utforming innen rammen av Norges forfatning, og i sin praktiske konsekvens, betydde at i en kompetansestrid mellom den utøvende statsmakt og folkets kjerne, måtte førstnevnte vike.¹¹ Men myten om kong Oscar II som sagaen om hvordan det norske folk avsatte svenskekongen, henger fortsatt med i det totalbildet som i foreliggende artikkel er kalt "1905-syndromet".

Folkeavstemningen 12.–13. november 1905

Blant de mange enkeltbegivenheter som fant sted i tilknytning til unionsoppløsningen i 1905, har knapt noen hatt en sterkere myteskapende kraft enn folkeavstemningen 12.–13. november. At dette var en skjellsettende og epokegjørende hendelse, har det alltid vært bred enighet om. Så også når hundreårs-milepælen skulle passeres: Etter hvert som selve merkedagene nærmet seg, skulle medias fokus i stigende grad bli rettet mot det som skjedde dengang da folket for annen gang samme år gikk til urnene for å avgjøre et spørsmål av vital – ja nærmest eksistensiell – viktighet for Fedrelandets fremtid. Hvilket innebar at folkeopplysere av de ymseste slag kom på banen for å friske opp vår kollektive hukommelse – ispedd et variert og tildels kuriøst tilfang av detaljkunnskaper – om det dramaet som utspant seg i de kritiske novemberdagene i 1905.¹²

På sine prominente nettstedet skulle Kulturdepartementets egen jubileumsarrangør Hundreårsmarkeringen-Norge 2005 til det kjedsommelige terpe på påstanden om at folkeavstemningen gjaldt Rikets fremtidige statsform, republikk eller fortsatt kongedømme.¹³ Hvilket – ble vi fortalt – ble avgjort ved at 259 563 stemte for kongedømme mot 69 264 for republikk. Dette hadde gjennom hundre år vært historiebøkens offisielle versjon. Og ikke bare den «offisielle», men en versjon som med nidkjærhet og entusiasme hadde vært kolportert i alle år også av kunnskaps- og meningsformidlere uten noen offisiell agenda eller ståsted. Det er en fortelling som skulle bli gjenfortalt med fornyet og forsterket intensitet i jubileumsåret 2005. Samme fortelling – med avstemningsresultatet i absolutte tall eller omregnet i prosent (79 mot 21 prosent) – gikk igjen i de mange publikasjoner som gav sitt besyv med i markeringen av at 100 år var gått siden unionsoppløsningen.

Forestillingen om at folkeavstemningen gjaldt spørsmålet om kongedømme eller republikk, slo rot allerede i 1905, og har vært den toneangivende oppfatningen frem til vår

egen tid. Formelt såvel som reelt er det likevel feil: Folkeavstemningen gjaldt ikke statsform, og valget stod ikke mellom monarki og republikk.

At det er *formelt* feil, er vel kjent i fagkretser – blant statsvitere såvel som blant historikere og statsrettslærde (endog blant enkelte journalister og andre kunnskapsformidlere). Slik avstemningstemaet ble formulert, gjaldt det *formelt sett* kun spørsmålet om hvorvidt det norske folk ville ha prins Carl til konge av Norge. Det var i og for seg en viktig sak: Hadde utfallet blitt et folkets «nei», ville landets ansvarlige myndigheter – Storting og regjering – stått uten en klar kandidat til det ledige embetet som statsoverhode. Det ville imidlertid ikke – hverken formelt eller umiddelbart – ha betydd at Norge ville ha opphørt å være et monarki.¹⁴

Vågespillet

De politiske beslutninger og disposisjoner som ble foretatt i 1905, hadde et betydelig innslag av sjansespill. Det var et mangefasettert spill, som foregikk på ulike arenaer, på ulike nivåer og gjennom flere sekvenser. I dette helhetsbildet inngår også avholdelsen av en folkeavstemning over spørsmålet om prins Carls kandidatur til Norges trone.

Grunnlaget for folkeavstemningen var Stortingets vedtak, som ble fattet etter en hard debatt 28.–31. oktober, hvor man sluttet seg til regjeringens forslag med følgende ordlyd:¹⁵

- 1) Stortinget bemyndiger regjeringen til at optage forhandlinger med prins Carl af Danmark om at modtage valg som Norges konge under forudsætning af, at det norske folk tiltræder denne stortingets beslutning gennem flertallet af de afgivne stemmer ved en folkeafstemning iverksat i det væsentlige efter de samme regler, som kom til anvendelse ved folkeafstemningen 13. august 1905.
- 2) Regjeringen bemyndiges til at træffe de fornødne forføininger til afholdelse af den nævnte folkeafstemning.

Og det spørsmål som velgerne ble stilt i november lød:¹⁶

Er den stemmeberettigede enig i Stortingets bemyndigelse til regjeringen om å oppfordre prins Carl av Danmark til å la seg velge til Norges konge, svarer han: 'ja', er han ikke enig svarer han: 'nei'.

Spørsmålet om statsform var ikke nevnt. Når mange i ettertid likevel har ment at nettopp dette var sakens realitet, har det sin grunn i at mange (både på «ja»- og «nei»-siden) dengang – i begynnelsen av november 1905 – faktisk oppfattet det slik. Dels skyldtes dette den rådende historiske kontekst, hvor man sommeren og høsten 1905 opplevet en

livlig og agitatorisk preget samfunnsdebatt om en eventuell endring av statsformen. Dernest – og dét er i ettertid kanskje det mest interessante – skjedde folkeavstemningen 12.–13. november uten at elektoratet – folket, og endog Stortinget selv – var fullt ut informert om sakens premisser.

Med sin handlemåte oppnådde regjeringen at motivene for å avholde folkeavstemningen ble misforstått og forkludret både på «ja»- og «nei»-siden. Av de relevante aktstykker kan man i ettertid konstatere at regjeringens holdning gjennom hele prosessen i virkeligheten var fast og klar: Norge var et kongerike, og skulle så forbli.¹⁷ Dersom utfallet – mot all rimelig formodning – skulle gå imot regjeringens tilrådning, så ville regjeringen likevel ikke være innstilt på å sette spørsmålet om statsform på dagsordenen. Man hadde nettopp klart å bringe selve unionsoppløsningen velberget i havn – skulle man nå sette det hele over styr ved å gi seg i kast med et opprivende og provoserende vågespill om statsformen? (Nettopp dette hensynet hadde også vært monarkistenes sterkeste kort i den løpende debatt om statsformen, – et hensyn som ledet mange tilhengere av et republikansk styresett til under omstendighetene å gå inn for fortsatt kongedømme – de ble hva man har kalt «taktiske monarkister».)¹⁸

Et dobbeltspill?

Samtidig bidro regjeringen selv til å skape inntrykk av at valget *også* gjaldt statsformen, gjennom ordlyden i det «Opprop til det norske folk» som den utstedte samme dag som Stortinget fattet sin beslutning. Oppropet inneholdt blant annet følgende innstendige formaning:¹⁹

Norge er den dag idag fremdeles et kongedømme og har sin gamle grundlov. Ifølge denne grundlov tilkommer det stortinget paa folkets vegne og i dets navn at vælge en konge. Men denne ret vil stortinget ikke gjøre brug af, hvis et flertal af det norske folk ønsker at benytte den nu indtraadte tronledighed til at forandre statsformen. ... Den norske regjering vil indtrængende henstille til vort folk ved den forestaaende folkeafstemning at slutte sig til regjeringens og stortingets standpunkt.

Med den vinklingen som disse formuleringene innebar, gikk regjeringen ganske langt i å plassere kongevalget inn i den politiske kontekst som var definert av den løpende debatt om statsformen. Ved freidig å hevde at «denne ret vil stortinget ikke gjøre brug af» gikk regjeringen likeledes langt i å legge begrensede føringer på Stortingets handlingsrom. Det var en dristig linje, med islett av dobbeltspill. Er det urimelig å mistenke statsminister Michelsen for å ha lagt opp til en bevisst uryddig prosess? Prosessen må iallfall ses som en del av et hensynsløst spill, hvor Michelsens strategiske og taktiske evner og, ikke minst, psy-

kologiske teft, skulle komme til å beherske arenaen.

Regjeringen var utvilsomt på det rene med at den strategi den hadde valgt, ikke var farefri. Ved å gjøre saken til gjenstand for kabinettspørsmål, gjorde man det klart at et eventuelt «nei»-utfall ville utløse en regjeringsskisse – noe som også innebar en reell risiko for en konstitusjonell krise.²⁰

Ved sin handlemåte pådro regjeringen seg et forklaringsproblem. Fra monarki-tilhengerne («ja»-siden) var reaksjonen sterk og entydig negativ:²¹ Hva kunne vel regjeringens hensikt med å avholde folkeavstemning være, annet enn å så tvil om sin egen uttalte oppfatning om at Norge var og ble et monarki? Beslutningen om å holde folkeavstemning kunne vanskelig ses som annet enn en konsesjon til republikanerne! Og slik ble situasjonen også oppfattet blant republikanerne («nei»-siden), som i sin agitasjon valgte å tolke avstemningstemaet som et valg mellom monarki og republikk. Ved å unnlate å redegjøre for den hele og fulle bakgrunn for sin beslutning, innbød regjeringen til en overfortolkning av såvel sine egne motiver som av realiteten i avstemningstemaet. Michelsen må utvilsomt ha forstått at hans handlemåte kunne medføre et kjedelig politisk etterspill, selv om regjeringens parlamentariske basis syntes bunnsolid.²² Reaksjonen i etterhånd fra Stortingets presidentskap var da også usedvanlig lite forståelsesfull,²³ men tvertimot preget av «forargelse og bedrøvelse», «alminnelig overraskelse» og «beklagelse og raseri».²⁴

Vi – som lever idag og som har tilgang til historiens fasit – vet at prins Carl hadde stilt krav om det norske folks forhåndsgodkjennelse som vilkår for å motta tilbudet om den norske trone. Regjeringen visste det, for den hadde mottatt kravet, og hadde valgt å imøtekomme det. Men folket visste det ikke – dengang. Her drev man hemmelig diplomati, og dette var noe som regjeringen ikke kunne gå offentlig ut med uten å sette prins Carl i forlegenhet. Det skulle bli prins Carl som selv kom til både å henge bjellen på katten og slippe luften ut av ballongen. Det skjedde i den talen som han holdt 20. november til deputasjonen fra Stortinget som var kommet for å tilby ham Norges trone, hvor han blant annet uttalte følgende:²⁵

Som det vil være Dem, mine herrer, bekjendt, var det paa mit forlangende at den netop afsluttede folkeafstemning fandt sted. Jeg vilde have sikkerhed for, at det var et folk og ikke et parti, som ønsket mig til konge, da min opgave fremfor alt bør være at samle, ikke splitte.

Om regjeringen enn syntes det var aldri så flaut, så hadde landets nyvalgte monark med sine klargjørende ord i realiteten lagt saken død. Et «politisk etterspill» etter dette ville virket ikke bare smålig, men meningsløst. Dette var Haakon VII's første politiske handling som norsk konge. Det skulle ikke bli den siste. ▶

Svarteper-spillet

Men om det ikke ble noe etterspill, så skulle folkeavstemningen i november 1905 likevel få betydelige politiske ettervirkninger. Kan hende er det for drøyt å beskyldes Michelsen for å drive et «dobbeltspill»? Kanskje sitter vi igjen med et overdrevent bilde av Michelsen som spillers suverene mester og drivkraft – som den beregnende og manipulerende pokerspilleren?²⁶ Er det muligens like riktig å si at hans disposisjoner ble styrt av begivenhetenes forløp, som at det omvendte var tilfelle?

Dobbeltspill eller ei – slik spillet om Norges statsform utviklet seg, skulle det også få karakter av et «Svarteper-spill». Det var tilfellet for spillets utfall der og da, men også med hensyn til dets konsekvenser frem til vår egen tid. Samt – om vi for et øyeblikk skal våge oss inn i spåmannsrollen – sannsynligvis også for den overskuelige fremtid.

Monarkistene var blitt overrumplet av Christian Michelsens taktiske spill, men da forsmedelsen hadde gitt seg, var de høyst komfortable med myten om at dette vitterlig hadde vært et valg mellom monarki og republikk. Et opprivende stridsspørsmål var blitt løst, og selv hadde de seiret – med større margin enn de på forhånd kunne ha våget å håpe. En slik gevinst reforhandler man ikke. Og man kan knapt fortenke kongedømmets tilhengere i at de gjennom de påfølgende over hundre år har sett sine interesser tjent med å bevare forestillingen om at folkeavstemningen i november 1905 i virkeligheten var et valg om landets statsform – et definitivt avgjørende valg.

For prins Carl var hans egen legitimitet og troverdighet det primære anliggende. I så måte lyktes han i fullt monn. Det tillitsvotum som det norske folk gav ham i 1905, kunne han senere som kong Haakon VII utmynte i varig politisk kapital av edleste gehalt. Det var et tillitsvotum som gjorde at han ved krigsutbruddet våren 1940 kunne opptre som nasjonens samlende skikkelse, med en personlig autoritet som gikk langt utenpå den institusjonelle autoritet som stillingen som statssjef uansett forlenet ham med. Myten om hva folkeavstemningen i november 1905 «egentlig» gjaldt, la grunnen for og skulle bidra til å vedlikeholde den troverdighet, legitimitet og autoritet som ikke bare Haakon VII, men også hans etterfølgere på Norges trone, har kunnet trekke på i utøvelsen av sin embetsgjerning.

Republikanerne hadde ved årets begynnelse i 1905 fremstått som landets tilsynelatende sterkeste politiske maktgruppering. «Urettferdig» eller ei, i Michelsens vågespill skulle de bli de desiderte taperne: Ved årets utgang satt republikanerne igjen med Svarteper. *Dét* kortet er de ennå – over hundre år etter – ikke blitt kvitt.

På sporet av den tapte tid: Aftenpostens korstog

Dragsuget fra hundreårsbølgen skulle i 2005 vekke til live en ny og forsterket interesse for det dramaet som utspilte seg i oktober/november 1905. De offisielle kronikører, hyret inn av Hundreårsmarkeringen-Norge 2005 AS, førte an, tett fulgt av media, som ivrig gjenoppdaget og gjenoppfrisket tidligere tiders forestillinger og overleveringer. Gjenfortellingen om det historiske avstemningsresultatet skulle gjennom året 2005 bli en fast gjenganger i en bred føljetong, hvor vi nærsagt fra alle kanter ble servert påstanden om at temaet for folkeavstemningen 12.–13. november hadde vært republikk eller monarki.²⁷

I så måte skulle spesielt *Aftenposten* raskt etablere seg i første linje blant de ivrigste av gjenfortellerne. Opptakten i så måte ble gitt i den stort oppslåtte artikkelen «Da Norge jaktet på en konge», som i autoritative vendinger målbar den gjeldende ortodoksi.²⁸ Artikkelen ble først publisert 7. februar 2005, men for riktig å hamre budskapet inn stod den like godt på trykk i sin helhet nok en gang 1. juli samme år. Som om ikke det var nok, lot avisen 10. august lektor Vidar Mohn gjenta påstanden med den største selvfølghet i kronikken «Republikk eller monarki?» Og da man kom ut i november kjørte samme avis til alt overmål – så å si som opptakt til en ideologisk betont markering av selve jubileumsdagene – en velregissert kampanje for sin oppfatning av hva folkeavstemningen «egentlig» gjaldt: Først 4. november med professor T. Chr. Wyllers kronikk «Da Norges trone ble sikret» – et skriftstykk med analyser som formelig oste av professoral autoritet og tilsynelatende faglig tyngde. Og dernest 11. november med tosidertartikkelen «Sterk støtte til republikk i 1905», spekket med ilter argumentasjon mot dem som måtte hevde avvikende synspunkter på hva folkeavstemningen «egentlig» handlet om.

Muligens for å skape inntrykk av balanse brakte *Aftenposten* gjennom hele resten av måneden nær sagt daglig stort oppslåtte artikler og debattinnlegg om hva som «egentlig» skjedde i forbindelse med folkeavstemningen hundre år tidligere. Men denne debatten, og avisens vinkling, hadde et annet fokus, idet den bare dreiet seg om *hvem* som hadde æren eller skylden for at folkeavstemningen fant sted: Var det republikanerne, statsminister Michelsen, prins Carl? Eller hadde kanskje endog Oscar II et avgjørende ord med i laget? I og for seg interessant nok – faktisk også med en viss relevans for spørsmålet om *hva* som var tema for folkeavstemningen. Men nettopp *dét* spørsmålet syntes avisen åpenbart å ha vært ukomfortabel med å la belyse nærmere. For en uhildet leser var det vanskelig å slippe inntrykket av at landets ledende debattorgan og opinionsdanner rett og slett systematisk bombarderte sine lesere med misjonerende propaganda for en bestemt historiefortæelse.

Aftenposten var såvisst ikke alene med sitt ærend. Lesere av tidsskriftet *Samtiden* kunne registrere at påstanden om at folkeavstemningen «egentlig» gjaldt statsformen, figurerte som et hovedpremiss i Carl-Erik Grimstad og Erik Dalens artikkel «Norske republikanere leser ikke Fantomet». ²⁹ Og om det så var Selskabet for Oslo Byes Vels ærverdige kvartalskrift *St. Hallvard*, ville man finne at samme fortelling gikk igjen som et hovedpoeng i to av artiklene i bladets oktobernummer – både redaksjonelt, i lederartikkelen «Statsformen, reklamen og sjøsiden» og i Knut Arvengs artikkel «Republikk eller kongedømme?»

Eksempelene, som lett kunne mangedobles, vitner om en massiv budskapsformidling av en slik bredde og intensitet at det burde vekke nysgjerrighet og undring.

Et nasjonalt dogme: Tilbake til fremtiden

Vi har her å gjøre med en av våre mest seiglivede nasjonale myter – en myte som gjennom utallige gjentakelser er blitt opphøyet til et veritabelt *dogme*.

At kongedømmets tilhengere i etterhånd har vært komfortable med forestillingen om at folkeavstemningen «egentlig» gjaldt spørsmålet om statsform, er knapt å undres over. At også republikanerne høsten 1905 valgte å oppfatte folkeavstemningen som et valg om statsformen, var for deres del en strategisk blunder – sett gjennom etterpåklokskapens briller trolig også en historisk blunder. I realiteten gikk de i en gedigen felle, som den slu ringreven Michelsen hadde stilt opp for dem. At republikanerne fikk innvilget sitt krav om folkeavstemning, var noe som de nok der og da kunne innkassere som en politisk seier. At de dermed også aksepterte å delta – på et vikarierende forutsetningsgrunnlag – i en tevling som de var dømt til å tape, skulle imidlertid få ødeleggende langtidskonsekvenser for deres sak. ³⁰

Man kan riktignok stille spørsmålet om det egentlig utgjorde noen forskjell: Ville resultatet av folkeavstemningen blitt vesentlig annerledes dersom temaet *faktisk* hadde vært spørsmålet om monarki kontra republikk? Men dét vil vi aldri få vite, og denslags spørsmål bør formodentlig helst overlates til tilhengerne av kontrafaktisk historisk skriving.

Uansett er det et selvstendig poeng at slik som utfallet ble, og slik dette ble tolket av såvel samtidens som ettertidens forståelse, kom republikkens tilhengere i Norge til å stå tilbake som en sekterisk minoritet med varig taperstempel. Det ligger politisk kraft i tolkningsmakt over historien og dertil hørende eierskap til nasjonale myter eller dogmer. ■

Noter

- 1 Som eksempel på en analyse hvor en slik distanse i tid mangler, men som likevel gir innsiktsfull kunnskap om 2005-fenomenet, kan det vises til Brottveit og Agedal, «Kampen om fortida», s. 79–106.
- 2 For en representativ opprømsing, se f.eks. Skagestad, «2005 – det store jubileumsåret», s. 6–7.
- 3 Johnston, *Celebrations*, referert i Brottveit og Agedal, s. 80. Se også avsnittet «Historiske jubileum som festivalar» i Brottveit og Agedal, s. 94–95.
- 4 Madsen, «Bakrus før festen». Haakaas, «Kaos ukjent for eier».
- 5 «Komiteen har merket seg at Hundreårsmarkeringen Norge 2005 AS har behov for 22,9 mill. kroner utover den tilleggsbevilgningen som Stortinget vedtok i juni 2005. Komiteen imøteser en fullstendig redegjørelse for selskapets økonomiforvaltning når selskapets sluttregnskap foreligger», Kap.320 i Innst.S.nr.59 (2005–2006), datert 16. desember 2005 (<http://www.stortinget.no/inns/2005/200506-059-002.html>).
- 6 Jfr. Skagestad, «1905-syndromet: Når myter blir fakta».
- 7 Se f.eks. Maseng, *Utsikt over de nord-europeiske staters utenrikspolitikk i de siste århundrer*, Bind II, s. 145–147.
- 8 Omang, *Norsk utenrikstjeneste. Grunnleggende år*, s. 54; også gjengitt i Iver B. Neumann og Halvard Leira, *Aktiv og avventende. Utenrikstjenestens liv 1905–2005*, Pax forlag, Oslo 2005, s. 48.
- 9 Hegge, «Vi stevner frem ...», s. 12.
- 10 Som illustrasjon kan nevnes at *Google-søk* gir 349 treff på de sammenstilte stikkord «Oscar II», «svenskekongen» og «1905» (avlest 12. mai 2011).
- 11 Drøftet med referanse til 7. juni-vedtaket av Odd Gunnar Skagestad i artiklene «Makten og dens voktere», og «Stortingsregjerieri – idag og i 1905».
- 12 For en mer inngående redegjørelse for og drøftelse av omstendighetene omkring beslutningen om å avholde folkeavstemningen, vises til Skagestad, «Folkeavstemningen 12.–13. november 1905: Myter og konsekvenser», s. 274–282.
- 13 Artikkelen «Hva skjedde i 1905?», <http://www.hundrearsmarkeringen.no/1905/>.
- 14 Deler av de påfølgende avsnitt «Vågespillet», «Et dobbeltspill?» og «Svarteper-spillet» er hentet fra angjeldende fremstilling i Skagestads artikkel «Folkeavstemningen 12.–13. november 1905: Myter og konsekvenser», se spesielt s. 276–280.
- 15 Sars, *Norges Historie*, VI Binds Anden Del, s. 301.
- 16 Gjengitt – i lettere modernisert språkdrakt – i Bjørklund, *Om folkeavstemninger*, s. 68.
- 17 Blant de aktstykker som belyser regjeringens linje, skal spesielt fremheves justisministerens innstilling som lå til grunn for regjeringens forslag om avholdelse av folkeavstemning (ordlyd gjengitt i J.E. Sars, *Norges Historie*, s. 301–302).
- 18 Om dette fenomenet, jfr. nærmere omtale i artikkelen «Kampen om styreform i Norge» i serien fra *Hundreårsmarkeringen-Norge 2005 AS*, http://www.nb.no/baser/1905/tema_kamp.html.
- 19 Gjengitt i Sars, *Norges Historie*, s. 309–310.
- 20 Erklæring under stortingsdebatten 28. oktober 1905 av handelsminister Arctander på egne og kollegers vegne: «Vi setter vore stillinger ind paa, baade at denne sag faar tilslutning her i stortinget, og at den faar tilslutning ude hos de stemmeberettigede borgere» (gjengitt i Sars, *Norges Historie*, s. 304–305).
- 21 Sars, *Norges Historie*, s. 301–304.
- 22 Michelsens samlingsregjering, som representerte «Samlingspartiet» (dvs. Høyre og Frisinnede Venstre) og Venstre, hadde ikke bare en overveldende majoritet i Stortinget (108 av 117 mandater), men hadde også hele 87,9 prosent av velgerne bak seg – et sterkere mandat enn noen norsk regjering har hatt enten før eller siden.
- 23 Sars, *Norges Historie*, s. 301–304.
- 24 Worm-Müller, «Prins Carl blir konge i Norge», s. 122. ▶

- 25 Worm-Müller, «Prins Carl blir konge i Norge», s. 122.
- 26 Se Norland, «Christian Michelsen – Gambler til rett tid», s. 15–18.
- 27 Se f.eks. Hegge, «Vi stevner frem...», og «Endelig FRI», s. 11–13, med kilde i Øystein Sørensen, *Norsk idehistorie*, Oslo 2005. Se også Norland, «Christian Michelsen – Gambler til rett tid», s. 18; samt flere av de angjeldende tema-artikler som ble lagt ut på den offisielle jubileumsorganisasjonens nettsider, herunder spesielt «Folkeavstemningene i 1905» og «Kampen om styreformen i Norge», hhv. http://www.nb.no/baser/1905/tema_folk.html og http://www.nb.no/baser/1905/tema_kamp.html.
- 28 Per Egil Hegge, «Da Norge jaktet på en konge».
- 29 Grimstad og Dalen, «Norske republikanere leser ikke Fantomet»; samt tilsvarende fra Skagestad, «Norske republikanere leser ikke Fantomet – en replikk».
- 30 Jfr. Skagestad, «Folkeavstemningen 12.–13. november 1905: Myter og konsekvenser», s. 280–281.
- Skagestad, Odd Gunnar. «Stortingsregjerieri – idag og i 1905». I *Morgenbladet*, 15. juli 2005. (<http://www.morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20050715/ODEBATT/107150020&SearchID=73215357356077>)
- Skagestad, Odd Gunnar. «Norske republikanere leser ikke Fantomet – en replikk». I *Samtiden*, nettartikkel 30. september 2005 (<http://www.samtiden.no/nettartikler/skagestad/html>).
- Worm-Müller, Jacob S. «Prins Carl blir konge i Norge». I *Haakon VII*, Oslo, 1947.

Litteraturliste

- Tor Bjørklund. *Om folkeavstemninger – Norge og Norden 1905–1994*. Universitetsforlaget, Oslo, 1997.
- Brottveit, Ånund og Olaf Aagedal. «Kampen om fortida. Unionsjubileet som nasjonal identitetspolitikk». I *Sosiologi i dag*, nr. 3, 2005.
- Grimstad, Carl-Erik og Erik Dalen. «Norske republikanere leser ikke Fantomet», artikkel i *Samtiden*, nr. 2, 2005.
- Hegge, Per Egil. «Vi stevner frem ...». I *Levende Historie*, nr. 1, 2005, spesialbilaget «Dramaet 1905».
- Hegge, Per Egil. «Endelig FRI». I *Verdensborger i forvandling*, annonsebilag for Hundreårsmarkeringen-Norge 2005 AS.
- Hegge, Per Egil. «Da Norge jaktet på en konge». *Aftenposten*, 7. februar 2005 og 1. juni 2005.
- Haakaas, Einar. «Kaos ukjent for eier». I *Aftenposten*, 12. mai 2005.
- Johnston, W.M. *Celebrations. The Cult of Anniversaries in Europe and the United States Today*. New Brunswick/London, 1991.
- Madsen, Per Anders. «Bakrus før festen». I *Aftenposten*, 26. april 2005.
- Maseng, Einar. *Utsikt over de nord-europeiske staters utenrikspolitikk i de siste århundrer (Bind II)*. Universitetsforlaget, Oslo, 2005.
- Norland, Andreas. «Christian Michelsen – Gambler til rett tid». I *Levende Historie*, nr. 1, 2005, spesialbilaget «Dramaet 1905».
- Omang, Reidar. *Norsk utenrikstjeneste. Grunnleggende år*. Gyldendal, Oslo, 1955.
- Sars, J.E. *Norges Historie (VI Bind Anden Del)*. Kristiania, 1909.
- Skagestad, Odd Gunnar. «2005 – det store jubileumsåret». I *Historie*, nr. 4, 2005.
- Skagestad, Odd Gunnar. «Folkeavstemningen 12.–13. november 1905: Myter og konsekvenser». I *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift*, nr. 3, 2005.
- Skagestad, Odd Gunnar. «1905-syndromet: Når myter blir fakta». I *Farmann Newsletter* 3. juni 2005 (<http://www.farmann.no/1905-syndromet.htm>).
- Skagestad, Odd Gunnar. «Makten og dens voktere». I *Farmann Newsletter*, Uke 26, 1. juli 2005 (http://www.farmann.no/arkiv/2005/07/farmannkronikke_2.html).